

รายงานการสำรวจรอยพระพุทธรูปผาจำลอง หมู่ ๒ ตำบลผาตั้ง อำเภอสังคม จังหวัดหนองคาย

ที่ตั้ง

ตำแหน่ง LATITUDE $18^{\circ} 01' 36.8''$ N, LONGITUDE $102^{\circ} 07' 01.4''$ E พิกัด UTM ที่ ๔๘ Q ๐๒๑๒๔๑๑E, ๑๙๙๕๒๖๘N แผนที่ทหารมาตราส่วน ๑:๕๐,๐๐๐ ลำดับชุด L ๗๐๑๘ ระวัง ๕๔๔๕ II พิมพ์ครั้งที่ ๑-RTSD (ระบบ Datum WGS ๑๙๘๔)

หรือ ระบบ Datum Indian ๑๙๗๕ ตำแหน่ง LATITUDE $18^{\circ} 01' 36.8''$ N, LONGITUDE $102^{\circ} 07' 01.4''$ E พิกัด UTM ที่ ๔๘ Q ๐๒๑๒๔๑๑E, ๑๙๙๕๒๖๘N แผนที่ทหารมาตราส่วน ๑:๕๐,๐๐๐ ลำดับชุด L ๗๐๑๗ ระวัง ๕๔๔๕ II พิมพ์ครั้งที่ ๑-RTSD

การเดินทางเข้าสู่แหล่ง

จากหน้าที่ว่าการอำเภอสังคม ไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๒๑๑ (สังคม - ศรีเชียงใหม่) ระยะทาง ๒.๓ กิโลเมตร เลี้ยวขวา (มีป้ายบอกทางไปวัดพระบาทผาจำลอง) ตรงไปจนถึงวัดพระบาทผาจำลองเป็นระยะทางประมาณ ๒.๗ กิโลเมตร รวมระยะทางจากจุดเริ่มต้นถึงวัดพระบาทผาจำลองประมาณ ๕ กิโลเมตร

ประวัติการศึกษา

พ.ศ.๒๕๑๕ ได้มีการสำรวจแหล่งโบราณคดีในพื้นที่อำเภอสังคม จังหวัดหนองคาย ซึ่งอาจจะได้รับผลกระทบจากโครงการสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำในแม่น้ำโขงบริเวณช่องเขาผามองที่อยู่เหนือนครเวียงจันทน์ โดยกองโบราณคดี กรมศิลปากร ระบุว่า “บ้านปากโสม พบหินขัด กำไลหิน สมัยหินใหม่ ขวานสำริด สมัยโลหะ ชากโบสถ์หรือวิหารเป็นกองอิฐอยู่ห่างหมู่บ้านประมาณ ๕๐๐ เมตร วัดลำพูนและวัดพระบาทผาจำลอง สร้างสมัยรัตนโกสินทร์¹”

¹ สุรพล ดำริห์กุล, รายงานเบื้องต้นการสำรวจโบราณคดีตามโครงการผามอง, เอกสารอัดสำเนา, มปท, ๘๒

นายสุชัย ตั้งชูพงศ์ นายอำเภอสังคม จังหวัดหนองคาย ได้แจ้งประสานมายังกลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ ๙ ขอนแก่น แจ้งการพบโบราณวัตถุ โบราณสถานในพื้นที่อำเภอสังคม วันที่ ๑๑ - ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖ ข้าพเจ้า พร้อมด้วยนายกิตติพงษ์ สนเล็ก นักโบราณคดีชำนาญการ และนายสงวนศักดิ์ งามผิวเหลือง พนักงานขับรถยนต์ ร่วมกับคณะนายอำเภอสังคม ทำการสำรวจร่วมกัน โดยทำการสำรวจรอยพระพุทธรูปบาทผาจอมในวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๖

สภาพทั่วไป

วัดพระบาทผาจอม ตั้งอยู่บริเวณที่ลาดเชิงเขาภูพานน้อย มีต้นไม้ยืนต้น และไผ่ขึ้นอยู่ทั่วบริเวณ แต่เดิมบริเวณนี้เคยมีต้นไผ่พื้นเมืองชนิดหนึ่งเรียกว่า “ไผ่เผื้อย” ขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น ชาวบ้านจึงเรียกว่า วัดพระพุทธรูปห้วยเผื้อย

แต่เดิมนรอยพระพุทธรูปผาจอม เป็นร่องที่ปรากฏขึ้นบนโขดหินทรายริมลำห้วยที่ไหลมาจากเทือกเขาภูพานน้อย ต่อมาชาวบ้านได้ร่วมมือกันเบนทางน้ำและสร้างอาคารปูพื้นกระเบื้องครอบทับรอยพระพุทธรูปเอาไว้ โดยเว้นบริเวณรอยพระพุทธรูปไว้เป็นบ่อสี่เหลี่ยม อยู่ต่ำกว่าพื้นอาคารประมาณ ๕๐ - ๘๐ เซนติเมตร

หลักฐานทางโบราณคดี

รอยพระพุทธรูปผาจอม มีลักษณะเป็นร่องรอยธรรมชาติที่เกิดบนโขดหินทรายลักษณะคล้ายส่วนฝ่าเท้าของมนุษย์ แล้วจึงมีผู้มาสกัดเพิ่มเติมเป็นรูปนิ้วเท้าทั้ง ๕ นิ้ว ให้ลักษณะเป็นรอยพระพุทธรูปข้างซ้ายโดยแต่ละนิ้วสลับเป็นลวดลายกันหอยเลียนแบบนิ้วเท้าของมนุษย์อย่างชัดเจน มีความยาวจากส่วนนิ้วเท้าถึงปลายสันพระบาทประมาณ ๒.๓๗ เมตร ส่วนที่กว้างที่สุดประมาณ ๒.๓๗ เมตร

ข้อสันนิษฐานและการกำหนดอายุ

รอยพระพุทธรบาทผาจอง ไม่ปรากฏหลักฐานว่าได้รับการดัดแปลงให้เป็นรอยพระพุทธรบาทในสมัยใด ข้อมูลจากแผ่นพับขององค์การบริหารส่วนตำบลผาตั้ง อำเภอสังขม ระบุว่าวัดพระพุทธรบาทผาจองสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๔๓๘ เดิมชาวบ้านเรียกว่าวัดพระพุทธรบาทห้วยเผย เป็นวัดมหานิกาย

จากข้อมูลการสัมภาษณ์² เดิมบริเวณนี้ถูกทิ้งร้างจนกระทั่งมีหลวงพ่อพะทิต ได้ธุดงค์ผ่านมาบริเวณนี้ และเป็นผู้พบรอยพระพุทธรบาทดังกล่าวอยู่บนก้อนหินทรายริมลำห้วย ท่านจึงได้จำพรรษาอยู่ที่นี่ และปฏิสังขรณ์สถานที่เรื่อยมาจนกระทั่งมรณภาพเมื่อ พ.ศ.๒๕๐๗ (ข้อมูลในแผ่นพับขององค์การบริหารส่วนตำบลผาตั้งระบุว่า พ.ศ.๒๕๑๐)

คติความเชื่อเกี่ยวกับรอยพระพุทธรบาท

การสร้างรอยพระพุทธรบาทขึ้นเคารพบูชาขึ้นจัดเป็นอุเทศิกเจตีย์ ซึ่งหมายถึงสิ่งที่ควรเคารพอันสมมุติให้มี ความหมายเกี่ยวพันกับพระพุทธรองค์ ทำตามคติความเชื่อเรื่องกฤษฎาภินิหารแห่งมหาบุรุษผู้เป็นองค์ศาสดาว่า เคยเสด็จเหยียบย่างมาโปรดสัตว์โลก ณ ที่แห่งนี้มาแต่ครั้งพุทธกาลอันเป็นจุดก่อกำเนิดแห่งการประดิษฐาน พระพุทธรศาสนาขึ้น ณ ดินแดนนั้นๆ และรุ่งเรืองสืบเนื่องมาโดยทั้งประจักษ์พยานเป็นรอยเท้าหรือรอยพระบาท ขนาดใหญ่เอาไว้บนแผ่นหิน การนับถือรอยเท้ามหาบุรุษหรือการสร้างรอยเท้าเพื่อเป็นสิ่งสักการบูชา เป็นคตินิยม ในศาสนาทั้งของฝ่ายพุทธและฮินดู ชาวฮินดูนิยมสร้างวิชฌนุบาทและลักษมีบาทไว้บูชาและสักการะตามพิธีกรรม แต่ในประเทศไทยไม่ปรากฏการสร้างหรือบูชาวิชฌนุบาท/ลักษมีบาทตามคตินิยมฮินดู³

ในประเทศไทยพบรอยพระพุทธรบาทที่เก่าแก่ที่สุดได้แก่ รอยพระพุทธรบาทจำหลักบนพื้นศิลาแลง ที่โบราณสถานสระมรกต จังหวัดปราจีนบุรี เป็นรอยพระพุทธรบาทคู่คือมีทั้งฝ่าพระบาทข้างซ้ายและฝ่าพระบาท ข้างขวาแต่ละข้างมีส่วนเว้าส่วนโค้งของเส้นรอบนอกนิ้วพระบาททั้งห้ายาวไม่เท่ากันดูล้ำฝ่าเท้ามนุษย์ ที่กึ่งกลาง ฝ่าพระบาทแต่ละข้างจะปรากฏลายรูปจักรอันเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความยิ่งใหญ่เหนือโลกและ จักรวาลของพระพุทธรองค์ รูปจักรนี้เป็นการหยิบยืมสัญลักษณ์หนึ่งของความเป็นพระจักรพรรดิของอินเดียมาใช้ โดยเชื่อว่าผู้ที่จะเป็นจักรพรรดิได้นั้นจะมี “จักร” บังเกิดขึ้นต่อหน้าพระองค์ จักรดังกล่าวนี้จะหมุนนำหน้ากองทัพ พระองค์ไปปราบปรามบ้านเมืองต่างๆ ทิวทั้งปฐพี รอยพระพุทธรบาทข้างซ้ายมีขนาดใหญ่กว่าเล็กน้อยคือ

² นายแสง คำพิมูล กำนันตำบลผาตั้ง บ้านเลขที่ ๑ หมู่ ๔ ตำบลผาตั้ง อำเภอสังขม จังหวัดหนองคาย หมายเลข โทรศัพท์ ๐๘๖ - ๒๒๘๔๒๓๖.

³ อมรา ศรีสุชาติ, ศิลปะถ้ำสมัยประวัติศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, (กรุงเทพฯ : บริษัท ห้างหุ้นส่วนจำกัด ป. สัมพันธ์พานิชย์, ๒๕๓๕), ๒๙-๓๐.

กว้าง ๑.๓๐ เมตร ยาว ๓.๕๐ เมตร ส่วนรอยพระบาทข้างขวากว้าง ๑.๓๐ เมตร ยาว ๓.๓๐ เมตร ตรงกลางระหว่างฝ่าพระบาททั้งสองข้างมีร่องและหลุมลึก ๑.๐๕ เมตรอยู่ด้วย มีการสันนิษฐานหน้าที่การใช้งานหลายแนวทาง หนึ่งในนั้นเชื่อว่าเป็นหลุมสำหรับปักฉัตรซึ่งเป็นเครื่องสูงบ่งบอกสถานภาพอันสูงศักดิ์ของพระพุทธรองค์ ส่วนร่องคล้ายกากบาทนั้นยังไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นสัญลักษณ์ใดหรือทำขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ใด แต่มีบางท่านเสนอว่าเป็นร่องสำหรับเสียบเครื่องยึดฉัตรให้มั่นคง ทว่าบางท่านเห็นว่ารูปแบบโดยรวมดูคล้ายเครื่องหมายสวัสดิกะไขว้กัน หรือดูคล้ายรูปจักรหรือธงชัยที่มีปลาย ๒ แฉก ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนเป็นเครื่องหมายมงคลอันปรากฏอยู่บนรอยพระพุทธรูปในอินเดียและศรีลังกามาก่อนแล้ว⁴ มีอายุประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔ โดยถือเอาตามศักราชที่ปรากฏในศิลาจารึกเนินสระบัว (มหาศักราช ๖๘๓ ตรงกับ พุทธศักราช ๑๓๐๔) ซึ่งพบในแหล่งเดียวกัน จากข้อความในศิลาจารึกหลักนี้เชื่อมความสัมพันธ์กับหลักฐานการพบพระพุทธรูป ทำให้มีแนวคิดว่าการสร้างและบูชารอยพระพุทธรูปน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากศรีลังกา และได้รับการฟื้นฟูขึ้นอีกครั้งในสมัยอยุธยา เมื่อมีการพบรอยพระพุทธรูปและสถาปนาขึ้นเป็นพุทธสถานในรัชสมัยพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ.๒๑๖๓ - ๒๑๗๑) อย่างไรก็ดีจากการค้นพบศิลปปะบนหินรูปพระพุทธรูปที่เชิงเขาตะเกา จังหวัดลพบุรี และสันนิษฐานว่าประดิษฐานมาตั้งแต่ต้นกรุงศรีอยุธยาหรือก่อนหน้าการสร้างกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ให้แนวคิดเพิ่มเติมว่า คตินิยมการบูชารอยพระพุทธรูปมีสืบเนื่องกันมาแต่ครั้งโบราณ เป็นวัฒนธรรมทางพุทธศาสนา สะท้อนอยู่ในงานศิลปกรรมที่สร้างสรรค์ขึ้นในประเทศอินเดียและศรีลังกามาก่อน และเมื่อแผ่มาถึงชุมชนโบราณที่รับนับถือพุทธศาสนาบนผืนแผ่นดินไทย ก็เข้ากันได้กับคตินิยมพื้นเมืองที่มีการสร้างและพิธีกรรมบูชารอยมือ / รอยเท้าที่มีประจักษ์พยานเป็นศิลปกรรมบนผนังหินที่สร้างขึ้นในแหล่งที่มีศิลปะถ้ำสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่นที่ อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท / พระพุทธรูปบัวบาน อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี แสดงให้เห็นการสืบเนื่องในการยึดถือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อประกอบพิธีกรรมของคนในชุมชน แต่ไม่อาจบอกได้ว่าเป็นชุมชนเดียวกันกับที่สร้างสรรค์งานต่างสมัยนี้ขึ้นในแห่งเดียวกัน⁵

ในภาคอีสานไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่าได้มีความนิยมเช่นนั้นด้วยหรือไม่ แต่นายอรุณศักดิ์ กิ่งมณี ได้ระบุไว้ว่า คติความเชื่อเกี่ยวกับการประทับรอยพระพุทธรูปในภาคอีสานนั้นเมื่อตรวจสอบดูแล้วพบว่าได้ปรากฏข้อความอยู่หลายครั้งในตำนานอุรังคธาตุ ได้กล่าวถึงที่มาของรอยพระพุทธรูปไว้ว่า เทือกเขาภูพานหรือภูภูเวียนเป็นที่อยู่ของพระยานาคชื่อ สุวรรณนาคและพุทธโธปาปนาค ซึ่งแต่เดิมหนีออกจากหนองแส มาตามลำน้ำโขงแล้วมาอาศัยอยู่บริเวณเทือกเขาภูพาน ต่อมาพระพุทธรองค์ได้มาโปรดสัตว์ที่แคว้นโคตรบูรณและทรงวะมาทรมานจนพระยานาคยอมแพ้ แล้วทรงเหยียบรอยพระพุทธรูปไว้ให้นาคสักการบูชา โดยมีความในตำนานเกี่ยวกับประดิษฐานรอยพระพุทธรูปว่า “...ดูราพุทธโธปนาค ต่อแต่นี้ท่านอย่าได้พานาคทั้งหลายเที่ยวทำลายบ้านเมืองดังแต่ก่อน นาคทั้งหลายเหล่านั้นก็ได้ตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ จึงทูลขอเอาัยรอยพระพุทธรูปไว้

⁴ ผศ.รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, มรดก ๑,๐๐๐ ปีเก่าที่สุดในสยาม, (กรุงเทพฯ : มิวเซียมเพรส, ๒๕๕๖), ๔๙-๕๐.

⁵ อมรา ศรีสุชาติ, เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

เป็นที่สักการบูชาพระศาสดา ทรงย้ายไว้ที่แผ่นหินในภูฏเวียน ใกล้ปากถ้ำสุวรรณนาค แล้วพระศาสดาข้าทรงรอยพระบาทไว้ให้ พุทธโธปาปนาคที่หนองบัวบาน ซึ่งเป็นที่เกิดของนางอุษาแต่ก่อนรอยหนึ่ง และอธิษฐานไว้ในแผ่นหินให้แก่นาคทั้งหลายที่มีได้ปรากฏชื่อนั้น ๒ รอย ในแผ่นหินบนโพนบกนั้นรอยหนึ่ง...”⁶ เมื่อพิจารณาตามตำนานอุรังคธาตุ สรุปได้ว่ามีรอยพระบาททั้งหมด ๔ รอย คือ

๑. ที่ปากถ้ำสุวรรณนาค คือพระพุทธรูปบัวบก
๒. ที่พระบาทหนองบัวบาน คือ พระพุทธรูปบัวบาน
๓. ที่โพนบก ๑ แห่ง สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นพระบาทหลังเต่า
๔. ส่วนอีกหนึ่งแหล่งนั้นทรงประทับไว้ให้กับนาคที่ไม่ปรากฏชื่อ⁷

“ตำนานอุรังคธาตุ” (ซึ่งต้นฉบับเดิมที่เป็นภาษาไทยเหนือ – อีสาน จารในใบลานโดยท้ายเล่มกล่าวว่า สร้างโดยพระเจ้าอุปราชพร้อมด้วยบุตรภรรยาในสมัยรัชกาลที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔ นี้เอง) และอาจารย์มานิต วัลลิโกดม ได้สอบค้นเนื้อเรื่องตอนหนึ่งได้ความว่า

“...พระเจ้าชัยเชษฐาธิราช ได้ทอดพระเนตรตำนานแล้วเสด็จไปนมัสการพระบรมธาตุที่ภูกำพร้าวและทรงบูรณะปฏิสังขรณ์...

ข้าพระบาทพระยาศรีชัยชมภูวายุอรัญคันทาน และพระบาทลักษณะนิทาน ศาสนานครนิทาน อันนี้เพื่อให้เป็นมงคลสวัสดิ์...”

ด้วยเหตุนี้อาจารย์มานิต วัลลิโกดม ได้กำหนดไว้ว่าหนังสืออุรังคธาตุคงมีมาก่อนสมัยพระชัยเชษฐาธิราช แห่งอาณาจักรล้านช้าง (พ.ศ. ๒๐๘๙ – ๒๑๑๔) ไม่น้อยกว่า ๔๐๐ ปี ซึ่งหมายความว่า ตำนานอุรังคธาตุน่าจะเกิดขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ – ๑๘ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าคติเกี่ยวกับพระพุทธรูปที่เสด็จมายังสถานที่ต่างๆ หรือพุทธทำนายนั้น ก็เป็นที่นิยมอย่างมากในล้านนาด้วยเช่นกัน ดังเช่นในตำนานเล็บโลกของภาคเหนือ เป็นต้น สิ่งที่น่าสนใจคือ กษัตริย์ของล้านช้างหลายพระองค์ล้วนมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับล้านนา โดยเฉพาะในสมัยของพระเจ้าโพธิสาลราชและพระเจ้าชัยเชษฐาธิราช ซึ่งพระองค์หลังนี้เคยครองราชย์ที่เชียงใหม่อยู่ประมาณ ๒ ปี แล้วจึงเสด็จกลับไปยังนครหลวงพระบางและเป็นที่ทราบกันดีว่าพระองค์ทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภกที่ยิ่งใหญ่ของล้านช้าง และการที่พระอุรังคธาตุฉบับเดิมมาสิ้นสุดที่รัชกาลของพระเจ้าชัยเชษฐาธิราช ก็อาจสื่อแสดงว่าให้เห็นถึงช่วงระยะเวลาที่เขียนขึ้นได้ในระดับหนึ่ง สำหรับหลักฐานทางประวัติศาสตร์นั้น ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ทางศาสนาระหว่างล้านนา – ล้านช้างกันอยู่เสมอ ดังเช่น เมื่อ พ.ศ. ๒๐๘๒ พระยาโพธิสาลราชได้ทรงแต่งทูตไปขอพระไตรปิฎกจากนครเชียงใหม่ ๖๐ คัมภีร์ พร้อมทั้งพระเทพมงคลเถระกับบริวารได้มาเผยแผ่พุทธลัทธิลังกาวงศ์ในล้านช้าง... พ.ศ. ๒๐๘๒ พระยาโพธิสาลราชเสด็จลงมาทางภาคใต้ของลาวเพื่อสักการะพระธาตุพนม

⁶ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, “แหล่งโบราณคดี รอยพระพุทธรูปภูผาแดง จังหวัดอุดรธานี” ใน โบราณศิลป์ แผ่นดินอีสาน (อุดรธานี : วิจารณ์การพิมพ์, ๒๕๔๒), ๑๑๑

⁷ กรมศิลปากร, อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท, (มปท, ๒๕๓๕), ๕๒

ซึ่งพระมหาลี(พระราชธิดาภคิตรีภุมพญา) ได้นำเอา “อรัญคันทาน” จากเมืองเขมรทูลถวายให้ทรงทราบ ... ซึ่งถ้า ศักราชและข้อความดังกล่าวถูกต้องก็น่าจะแสดงให้เห็นว่าแนวความคิดของตำนานอรัญคธาตุ - อรัญคันทาน คงเป็นที่รู้จักกันทั่วไปแล้วเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๒๒”^๘

รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม ได้แสดงความคิดเห็นไว้ว่า การสร้างรอยพระพุทธรูปขึ้นเคารพบูชาดูเป็นที่นิยม อย่างแพร่หลายของกลุ่มชนที่นับถือพระพุทธศาสนาในบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขง ตั้งแต่เขตจังหวัดอุดรธานีจนถึง นครพนม ตำนานอรัญคธาตุระบุถึงการประทับรอยพระพุทธรูปไว้ในที่ต่างๆ คือบริเวณภูเวียง บนเทือกเขาภูพาน ในเขตอำเภอบ้านผือ บริเวณอำเภอนิคมพัฒนาซึ่งหมายถึงพระพุทธรูปโพนฉันทโพนแพงบริเวณหนองหานหลวง บริเวณดอยนันทกั้งซี้และบริเวณอำเภอนครพนมที่เรียกว่าพระพุทธรูปเวินปลา^๙

จากข้อมูลหลักฐานที่ได้แสดงว่ารอยพระพุทธรูปผาจองได้มีผู้ตั้งใจสลักเพื่ออุทิศเจดีย์ ในช่วงสมัย วัฒนธรรมล้านช้างราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒ (พ.ศ.๒๑๐๐ - ๒๑๙๙) ถึง พุทธศตวรรษที่ ๒๕ (พ.ศ.๒๔๐๐ - ๒๔๙๙) โดยพิจารณาจากการสลักกลดลายกันหอยที่นิ้วเท้าทั้ง ๕ เลียนแบบนิ้วเท้าตามธรรมชาติของมนุษย์ เนื่องจาก รอยพระพุทธรูปที่มีอายุในช่วงสมัยทวารวดี (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๖) ที่พบในประเทศไทยมักนิยมสลัก กลดลายมงคลและสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา

^๘ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, “แหล่งโบราณคดี รอยพระพุทธรูปผาแดง จังหวัดอุดรธานี” ใน โบราณศิลป์ แผ่นดินอีสาน,

๑๑๑ - ๑๑๒

^๙ รศ.ศรีศักร วัลลิโภดม, แอ่งอารยธรรมอีสาน (กรุงเทพฯ : บริษัท พิมพ์นคร พรินท์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๓๓), ๒๗.

เอกสารอ้างอิง

ผาตั้ง,องค์การบริหารส่วนตำบล. ๗ สถานที่ท่องเที่ยว สัมผัสธรรมชาติอย่างแท้จริง,แผ่นพับ,มปท.มปป.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง.มรดก ๑,๐๐๐ ปี เก่าสุดในสยาม.กรุงเทพฯ : มิวเซียมเพรส, ๒๕๕๖.

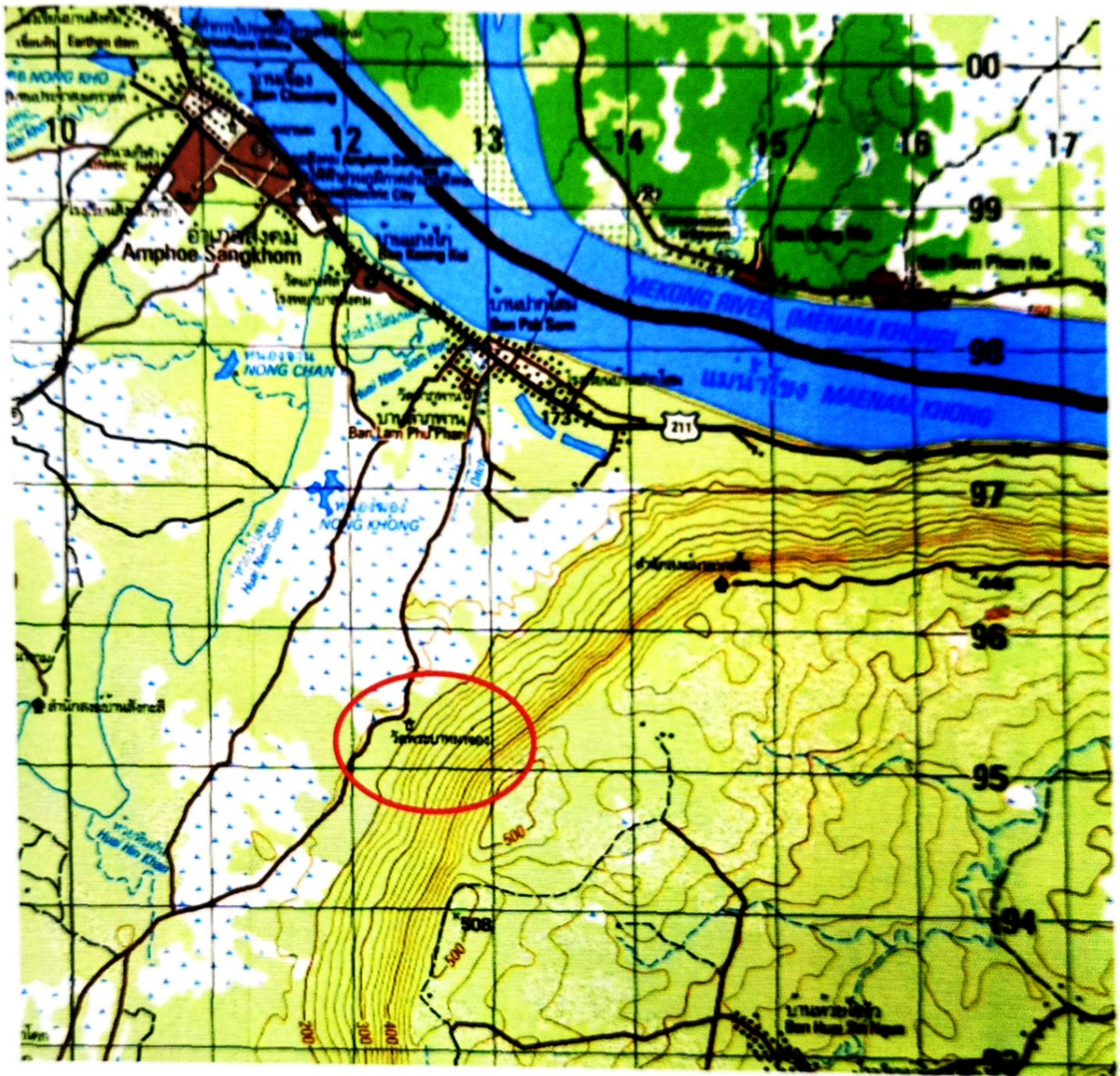
ศิลปากร,กรม.อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท, มปท, ๒๕๓๕

ศรีศักร วัลลิโภดม,รศ. แอ่งอารยธรรมอีสาน.กรุงเทพฯ : บริษัท พิมเนศ พรินท์ติ้ง เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๓๓.

อมรา ศรีสุชาติ. ศิลปะถ้ำสมัยประวัติศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพฯ : บริษัท ห้างหุ้นส่วน จำกัด ป.สัมพันธ์พานิชย์, ๒๕๓๕.

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. “รอยพระพุทธรูปบ้านภูทอง จังหวัดสกลนคร” ใน โบราณศิลป์ แผ่นดินอีสาน. อุดรธานี : วินิจการพิมพ์, ๒๕๔๒.

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. “แหล่งโบราณคดี รอยพระพุทธรูปภูผาแดง จังหวัดอุดรธานี” ใน โบราณศิลป์ แผ่นดินอีสาน. อุดรธานี : วินิจการพิมพ์, ๒๕๔๒.

ที่ตั้ง วัดพระบาทผาจอม หมู่ ๒ ตำบลผาตั้ง อำเภอสังคม จังหวัดหนองคาย

ตำแหน่ง LATITUDE $18^{\circ} 01' 36.8''$ N, LONGITUDE $102^{\circ} 07' 01.4''$ E

พิกัด UTM ที่ ๔๘ Q ๐๒๑๒๔๑๑E, ๑๙๙๕๒๖๘N แผนที่ทหารมาตราส่วน ๑:๕๐,๐๐๐

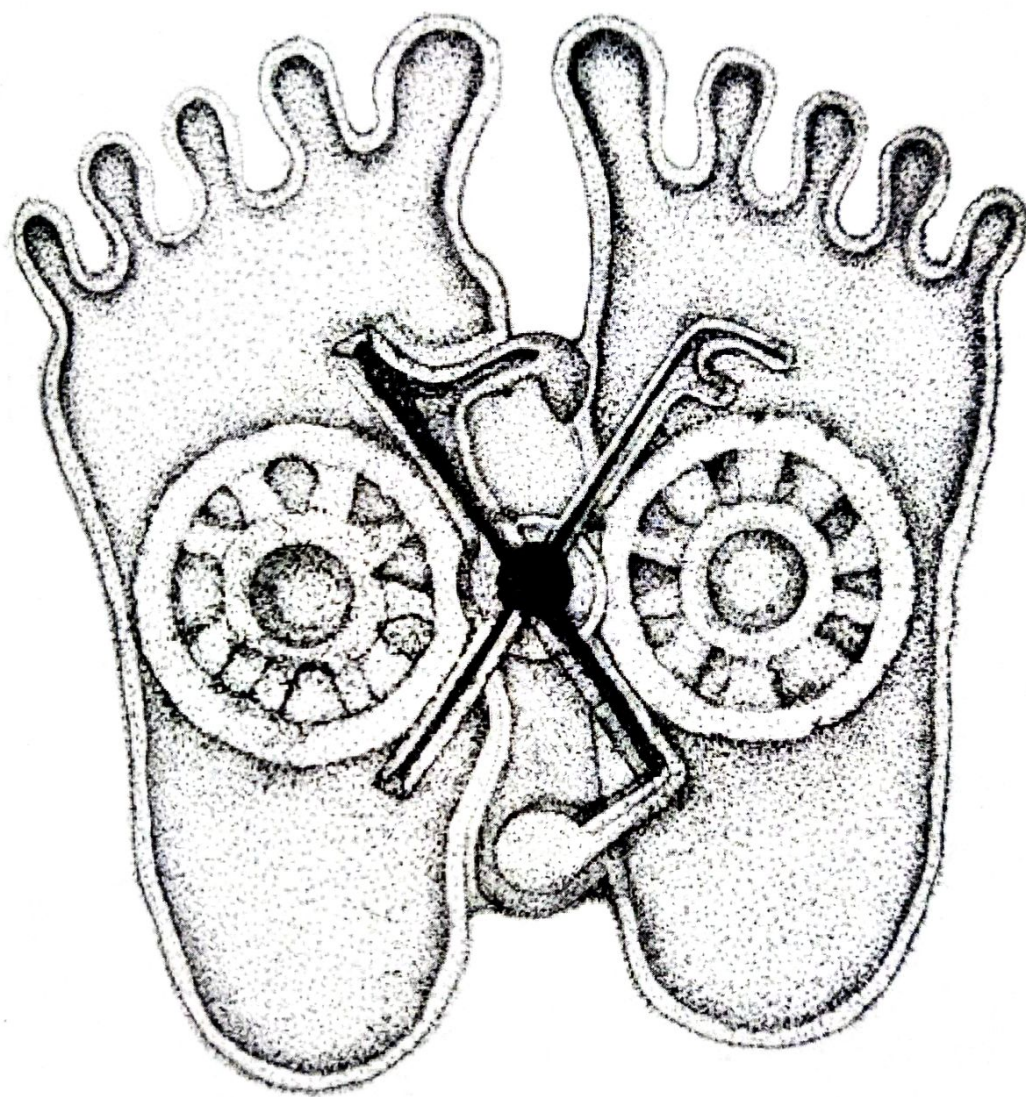
ลำดับชุด L ๗๐๑๘ ระวัง ๕๔๔๕ II พิมพ์ครั้งที่ ๑-RTSD (ระบบ Datum WGS ๑๙๘๔)

ภาพถ่ายทางอากาศแสดงตำแหน่งที่ตั้งของวัดพระบาทผาจอม
(www.maps.google.co.th)

รอยพระพุทธรูปบาทผาจอม

ภาพลายเส้นรอยพระพุทธรูปจากโบราณสถานสระมรกตอำเภอศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี